

A referenciális kohézió a fordítási univerzálék tükrében: a referenciaeltolódások a magyar–angol sajtófordításban

1. Bevezető

A média információs társadalmunkban betöltött központi szerepének köszönhetően a sajtószöveg és a sajtófordítás kiemelt figyelmet kapott az elmúlt harminc évben mind a hazai, mind a nemzetközi kutatásokban (Holland 2006: 230). A sajtófordítással kapcsolatos vizsgálódások fontos kérdése, hogy a hírszöveg fordítása mennyire legyen hű a forrásnyelvi szöveghez. A fordítók egy része eltér az eredeti szöveg információtartalmától, és sajátos „helyi” változatot hoz létre a célnyelven (Bielsa–Bassnett 2009: 72), míg mások szorosan követik a forrásnyelvi szöveget, és vele szinte azonos célnyelvi változatot készítenek (Valdeón 2005: 215). A hírszövegek fordítását kísérő fordítói stratégiák leírásával többen foglalkoztak, keveset tudunk azonban arról, hogy e stratégiák milyen összefüggésben állnak a fordítást kísérő sajátos szövegalkotási normákkal, és hogy a különféle (szándékos vagy ösztönös) változtatások miként befolyásolják a keletkező szöveg minőségét, értelmezését. Az empirikus fordításvizsgálatok eredményeiből már tudható, hogy a fordítás eredményeként keletkezett szöveg általában valahogy „más”, mint a többi szöveg, és hogy ez a másság (idegenszerűség) elsősorban szövegszintű jelenségekben mutatható ki (Károly 2007; Klaudy 1987, 2006; Toury 1986). A következőkben ezt a jelenséget járjuk körbe a sajtófordításban, a szövegszerűség de Beaugrande és Dressler (1981) által azonosított hét ismérve¹ közül a kohézió, azon belül a referencia szempontjából.

A kohézió „a szöveg felszínén található explicit [grammatikailag leírható] kapcsolóelemeket magába foglaló terminus” (Enkvist 1990: 14). Az angol nyelv szövegkohéziós eszközeinek legátfogóbb és leggyakrabban idézett leírása Halliday és Hasan nevéhez kötődik (Halliday–Hasan 1976; Halliday 1985; Halliday–Matthiessen 2004). Elméletük szerint a szövegszerűség a szöveg két eleme közötti kohéziós kapcsolat eredményeként jön létre. Ezt a kapcsolatot „kötés”-nek („*tie*”) nevezték el. A kötés fogalmának felhasználásával Halliday és Hasan a szövegek szövegösszetartó tulajdonságait elemzik. A mondatok közötti kohéziós kötések mennyiségi és minőségi elemzése nyomán feltérképezhetők – többek között – az írott és a beszélt szövegek közötti különbségek, bizonyos műfajok egyedi sajátosságai, valamint egyéni és kulturális jellemzők. Az angol nyelvben a kohéziós eszközök öt különböző típusát határozták meg: a referenciát, a helyettesítést (szubsztitúció), az ellipszist, az összekapcsolást és a lexikai kohéziót.² A referencia olyan, grammatikai elemeket magába foglaló kohéziós eszközök csoportja, amelyek egy másik elemre tett utalásukon keresztül nyernek értelmezést a szövegben; szemantikailag tehát nem értelmezhetők önmagukban.

A fordítástudományon belül a kohéziós vizsgálatok célja elsősorban a „kohéziós eltolódások” („*shifts in cohesion*”); Blum-Kulka 1986: 21) feltérképezése különböző nyelvpárok esetében. Kohéziós eltolódáson azt a jelenséget értik, amikor egy, a forrásnyelvi szövegben jelen levő kohéziós eszköz a fordító kihagyja, vagy másik típusú eszközzel helyettesíti. Az eltolódások két nagy csoportra oszthatók: vannak kötelező eltolódások, amelyeket a nyelvi rendszerek eltérései váltanak ki (Toury 1980) és opcionális (választható) eltolódások, amelyek stíláriis, ideológiai vagy kulturális megfontolásokon alapuló fordítói döntések eredményei (Bakker–Koster–van Leuven–Zwart 1998: 228).

¹ Kohézió, koherencia, szándékoltóság, elfogadhatóság, hírérték, helyzetserűség, intertextualitás.

² Az angol taxonómia több ponton is egyezik a magyar nyelv kohéziós eszköztárával, de a nyelvi rendszerbeli különbségek miatt számos helyen el is tér attól. Ezért az angol nyelvi vizsgálódásokat bemutató magyar nyelvű szakirodalom terminológiahasználata meglehetősen eklektikus. Itt a Petőfi és Vass (1992: 260–70), a Szikszainé Nagy (1999) és a Tolcsvai Nagy (2001) által kialakított terminológiát használjuk.

Az eltolódások jellege és eloszlása nyelvenként és azon belül regiszterenként, illetve szövegtípusonként változhat. Mason és Šerban (2003: 273–4) például a román–angol nyelvpár esetében kohéziós eltolódást a következők eredményeként tapasztalt: (1) a két nyelvi rendszer különbözőségei (pl. grammatikai eltérések), (2) a nyelvhasználatot befolyásoló konvenciók és formai preferenciák, valamint (3) a fordító szándékos döntése/intervenciója.

Shlesinger (1995: 196) az eltolódások között attól függően tesz különbséget, hogy mi váltja ki őket a szövegben: (1) nyelvspecifikus preferenciák (például az, hogy a kérdéses nyelv tolerálja-e a szó szerinti ismétlést, vagy inkább névmással utal vissza), (2) a szövegtípusra jellemző normák (például a forrásnyelvben kanonizált szövegek fordítása esetén a fordító inkább a forrásszöveg formai jellemzőit követi, még akkor is, ha ezek funkciója eltérő a célnyelven) és/vagy (3) a fordítási univerzálénak³ tartott explicitiségre való törekvés (explicitációs hipotézis⁴).

A magasabb kifejtettségre, explicitiségre való törekvés a referenciális kohézió szempontjából további kérdéseket is felvet. A referencia anaforikus és kataforikus működése révén az újraemlítés és ily módon az ismétlés⁵ egy formája. E minőségében ütközhet egy másik – az ismétlés módjával kapcsolatos – fordítási univerzáléval. Az úgynevezett ismétléskerülési hipotézis szerint a fordítások általában kevesebb szó szerinti ismétlést tartalmaznak, mint az eredetileg az adott nyelven született szövegek (Baker 1993). A szó szerinti ismétlés elkerülésében fontos szerep jut a névmási behelyettesítésnek, amely a referenciális kohézió megeremítésének egyik eszköze. Ez azért lényeges kérdés, mert a fordítónak döntéseket kell hoznia, hogy – a szóban forgó nyelvek rendszerének sajátosságaitól és a nyelvhasználati normáktól függően – az újraemlítést szóismétléssel vagy más, például referenciaelem (pl. személyes névmás) segítségével hajtja-e végre.

A szöveg értelmezését jelentősen befolyásolja, hogy az olvasó mennyire képes követni a szövegen végigvonuló referenciák láncolatát, hálózatát (Sanford–Garrod 1981: 81). A következőkben a referenciális kohézió különféle fajtáit és a szövegmondatokat összekötő referenciakapcsolatok minőségét vizsgálom meg egy magyar forrásnyelvi és egy angol célnyelvi, írott hírszövegeket tartalmazó párhuzamos korpuszban. A vizsgálat célja az, hogy következtetéseket vonhassunk le a magyar és az angol nyelvpár esetében a fordítás során esetlegesen bekövetkező referenciaeltolódások jellegét és mennyiségét illetően, valamint arra vonatkozóan, hogy ebben mennyire játszanak szerepet a nyelvek rendszerbeli különbségei, a vizsgált fordításfajta (a sajtófordítás) és a műfaj (a hírszöveg) egyedi szövegalkotási jellegzetességei.⁶

2. Referenciális kohézió és fordítás

A szöveghohézió olyan relációk hálójára, amelyek – azáltal, hogy kapcsolatot teremtenek a szöveg különböző részei/elemei között – segítik a szövegértelmezést. Amennyiben az olvasó nem tudja azonosítani ezeket a kapcsolódásokat, vagy ha a fordítás során a fordító nem megfelelően ülteti át ezeket a célnyelvbe, fennáll a veszélye annak, hogy olyan szöveg születik, amely „nem áll össze” a befogadó számára, és amelyet így nehezen vagy rosszul értelmeznek, félreértenek.

Vizsgálódásom középpontjában ezért a referencia mint kohéziós eszköz fordítása és az általa közvetített információtartalom, a referenciális jelentés célnyelvi megfeleltetése áll a fordítás egy speciális formájában: a sajtófordításban. Az elemzés során azonosított jelenségek okainak és lehetséges kapcsolódási pontjainak alaposabb megértése érdekében a következőkben röviden bemutatom a referenciális kohézió típusait és sajátosságait az angol és a magyar nyelvben, majd áttekintem azokat a fordítási szempontú, empirikus hazai és nemzetközi kohéziós vizsgálatokat, amelyek középpontjában az angol és a magyar nyelv áll. Ez a rész a sajtófordítás, majd azon belül konkrétan a hírszövegek fordítására jellemző sajátosságok bemutatásával zárul.

³ A fordítási univerzálék olyan nyelvi jelenségek, amelyek inkább a fordított és nem az eredeti szövegekre jellemzőek, és függetlenek a fordítás folyamatában részt vevő konkrét nyelvpárok hatásától. Ilyen jelenségek például az egyszerűsítés, a forrásszövegben fellelhető ismétlés kerülése, az explicitáció, a normalizáció, a diskurzustranszfer, a lexikai elemek sajátos eloszlása (Laviosa-Braithwaite 1998: 288).

⁴ Az explicitáció olyan (tudatos vagy ösztönös) fordítási művelet, amelynek során a forrásnyelvben csupán implicit módon (beleértve) szereplő információ a célnyelvi szövegbe explicit módon (kifejtett formában) kerül bele (Vinay–Darbelnet 1995).

⁵ Az ismétlés „[e]lhatárolható egységek, jelenségek, folyamatok visszatérése, ami a bennünket körülvevő világ egyik alapvonása” (Szathmári 2008: 320).

⁶ A kutatást az OTKA (K83243) és a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatta.

2.1. A referenciális kohézió az angolban és a magyarban

A tanulmány az angol nyelv vonatkozásában Halliday és Hasan (1976), valamint Halliday és Matthiessen (2004) kohéziós elméletére épít (1. táblázat),⁷ a magyar nyelv tekintetében pedig Kocsány (1995), Pléh és Radics (1976), valamint Tolcsvai Nagy (2000, 2001) vonatkozó munkáit tekinti irányadónak.

Bár fordítás során a referencia célnyelvi átültetése grammatikai átváltási művelet, és mint ilyen többnyire kötelező és automatikus (Klaudy 2003, Tóury 1980), vizsgálata mégis indokolt, hiszen a nyelvek rendszerbeli különbségeiből és a fordítás jellegéből fakadóan a fordító döntését számos tényező befolyásolja a megfelelő célnyelvi változat kiválasztásakor. Papegaaij és Schubert (1988: 37) – egy hasonlóan jelentős rendszerbeli eltéréseket mutató nyelvpár (az angol és a japán) elemzése alapján – arra hívja fel a figyelmet, hogy a névmások fordításának kérdéseit azért fontos vizsgálni, mert használatukat nem mindig irányítják határozott szabályok. A fordítóknak nagy a szabadsága, és ez gyakorta vezet félreérthető megfogalmazásokhoz. Elemzéseik azt mutatják, hogy a névmáshasználatot nagyban befolyásolja, hogy a szövegben közvetlenül előtte milyen fogalmak szerepelnek, milyen az adott szintaktikai szerkezet, mi a téma, valamint – és legfőképpen – az, hogy az adott kontextusban mi a szemantikai valószínűsége annak, hogy a kérdéses fogalomra utalás történjen. Az olyan nyelvpároknál, ahol a célnyelv (pl. névmási) rendszere explicitebb, mint a forrásnyelv (ilyen a magyar–angol fordítási irány is), a fordító arra kényszerül, hogy explicitte tegye a fordításban azt, ami többnyire csupán implicit módon van jelen a forrásnyelvi szövegben. Amikor azonban a célnyelv a kevésbé specifikus, könnyebb a dolga: csak arra kell figyelnie, hogy a választott névmás az eredeti szövegben szereplő referensre utaljon. Papegaaij és Schubert (1988: 38) azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy ez sem olyan egyszerű feladat, mint amilyennek látszik: előfordulhat ugyanis, hogy az utalás nem elég specifikus, így az olvasó nem tudja helyesen azonosítani a kívánt referenst.

1. táblázat
A kohéziós eszközök típusai az angol nyelvben
(Halliday–Matthiessen 2004: 538 alapján)

Üzenetek közötti átmenet		Grammatikai eszközök	Lexikai eszközök
		Összekapcsolás (The job was too difficult. <i>So</i> , I gave up.)	
Elemek státusza	a jelentésben	Referencia (<i>John</i> gave a lecture. <i>He</i> invited me.)	Lexikai kohézió szinonima, hiponímia ismétlés, kollokáció
	a megfogalmazásban	Ellipszis és szubsztitúció (Are you <i>OK</i> ? Yes, I am.) (Does she <i>speak</i> Greek? No, but I <i>do</i> .)	(The <i>table</i> was messy. Like my <i>desks</i> .) (I like <i>animals</i> . I'll buy a <i>cat</i> .) (The <i>girl</i> stood there. The <i>girl</i> did not move.) (I feel <i>cold</i> . This room is like <i>ice</i> .)

Három referenciátípust különítenek el:

- (a) **Személyre utaló referencia** (2. táblázat): a személyre való utalás mellett magába foglal tárgyakra, illetve szövegrészekre történő utalásokat is (pl. személyes névmások, birtokos névmások; *he*, *mine*, *her* stb.).
- (b) **Mutató referencia** (3. táblázat): a mutatószók és a határozott névelő (pl. *this*, *that*, *these*, *those*, *here*, *there*, *then*; *the*).

⁷ Halliday és Hasan (1976), valamint Halliday és Matthiessen (2004) részletesen tárgyalja a kohéziós eszközök jellemzőit. Itt területi korlátok miatt csak a legfontosabb tulajdonságaikat foglalom össze – a teljesség igénye nélkül –, és illusztrációként megemlítek néhány példát.

- (c) **Hasonlító referencia** (4. táblázat): ezek a hasonlító, vagyis olyan jelzők és határozók, amelyek azonosságot, hasonlóságot, különbözőséget, mennyiségi vagy minőségi hasonlítást fejeznek ki (pl. *the same, similar, different*). Az (1) alatt szereplő példák dőlt betűvel szedett szavai illusztrálják a különféle referenciális kötéseket:
- (1) *John* threw a party. *He* invited me. (személyre utaló referencia)
 The *party* was great. Everybody was *there*. (mutató referencia)
 I met a *girl*. *The girl* was beautiful. (mutató referencia határozott névelővel)
 The party is great. It's *similar* to last year's. (hasonlító referencia)

A referencián belül kétféle utalás különíthető el: (a) a szövegen kívülre történő úgynevezett szituációs utalás vagy exofora, amely a beszédhelyzet egy elemére vonatkozik, és (b) a szövegen belüli utalás, az endofora. Az első típust azonban – mivel nem a szöveg egy bizonyos elemére utal – Halliday és Hasan nem tekinti kohezívnek. A második utalástípust, az endoforát a kohéziós eszközök közé sorolják, és további két csoportra bontják attól függően, hogy a szövegben előre vagy hátrafelé mutatnak. Az előre mutató utalást kataforának (2), a hátra mutató utalást anaforának (3) nevezik:

- (2) I would never have believed *it*. *They* have accepted the whole scheme. (katafora)
 (3) *John* threw a party. *He* invited me. (anafora)

A (2)-es példában az *it* előre, a teljes következő mondatra utal. A (3)-as példa második mondatában található *He* anaforikus utalás, mivel az előző mondatban szereplő *John* szóra utal vissza. Fontos megemlíteni azonban azt, hogy a különböző referencielemek kohéziós természete Halliday és Hasan (1976) szerint attól is függ, hogy előre vagy visszafelé utalnak a szövegben (például az *it*-nek csak egyetlen kataforikus használatát tartják kohezívnek, mégpedig azt, amely a [2] alatt szerepel példaként).

2. táblázat
 Személyre utaló referencia az angolban és a magyarban
 (Halliday–Hasan 1976: 38 és Heltai–Juhász 2002: 49 alapján)

Fej	Módosító	
Névmás	Determináns	
<i>I/me</i> (én/engem)	<i>mine</i> (enyém)	<i>my</i> (az én...)
<i>you</i> (te/téged)	<i>yours</i> (tied)	<i>your</i> (a te...)
<i>we/us</i> (mi/minket)	<i>ours</i> (mienk)	<i>our</i> (a mi...)
<i>he/him</i> (ő, az ⁸ /őt, azt)	<i>his</i> (övé, azé)	<i>his</i> (az ő..., annak a...)
<i>she/her</i> (ő, az / őt, azt)	<i>hers</i> (övé, azé)	<i>her</i> (az ő..., annak a...)
<i>they/them</i> (ők, azok / őket, azokat)	<i>theirs</i> (övék, azoké)	<i>their</i> (az ő..., azoknak a...)
<i>it</i> (–)	<i>(its)</i> (azé)	<i>its</i> (annak a...)
<i>one</i> (ált. alany) (–)		<i>one's</i> (–)

⁸ A névmások használatát bonyolult, nem szintaktikai jellegű szabályok határozzák meg. A szövegtopik folytonosságának megszakítása esetén az *ő* névmást az *az* névmás váltja fel (Tolcsvai Nagy 2000: 295).

A személyre utaló referencia kifejezésének eszközeiben és ezek használatában az angol és a magyar nyelv jelentősen eltér.⁹ Az eltérések részletes bemutatásától a terjedelmi korlátok és a vizsgálat fókusza miatt itt el kell tekintenem, ezért csupán egy, a jelen elemzésben is azonosított referenciális eltolódások szempontjából lényeges jelenségre hívom fel a figyelmet. A magyarban – az angoltól eltérően – a névmási alany (pl. *ő*) a mondatból rendszeresen törlődik. Pléh és Radics (1976) két egymást követő neutrális (vagyis nyomatékos fókuszot nem tartalmazó) mondat esetében a nominatívuszi anafóra vonatkozóan a következőket állapítja meg:

- 1) Egymást követő, azonos alanyú mondatok/tagmondatok esetében a második mondatban az alanyi rész kötelezően törlendő. Például: *János megpillantotta a lányt, Ő átment az utcán és Ő odaadta neki a könyvet.*
- 2) Amikor a második mondatbeli anaforikus alany az első mondatban nem alanyi NP, az anaforikus névmás használata kötelező. Ez a névmás azonban nem az *ő* személyes névmás, hanem a távolra mutató *az* névmás. Például: *A lány már sürgette a fiút. Az rögtön megértette miről van szó.*
- 3) A második mondatban tárgyestben álló anaforikus névmás nem a távolra mutató névmás (*azt/azokat*), hanem a személyes névmás (*őt/őket*), vagy törlendő. Például: *Előtted az étel. Edd meg Ő.* Vagy: *A gyerekek észrevették a vak embert, és átsegítették őt/ő az úton.* Többes számban azonban kötelező az *őket*: *Anyá sokat veszekedett a gyerekekkel, mégis nagyon szerette őket.*

Az angolban az 1)-es esetben nem minden mondatban törlendő a névmási alany; a második tagmondatban újra kötelezően ki kell tenni: *John noticed the girl, he crossed the road and Ő gave her the book.* A 2)-es esetben, a magyarhoz hasonlóan az angolban is ki kell tenni a névmást a második mondat elején, itt azonban – a magyar mutató névmás helyett – személyes névmásnak kell szerepelnie: *The girl was already rushing the boy. He immediately understood.* A 3)-as esetben az angolban kötelező a névmás használata (nincs törlési opció mint a magyarban): *The food is in front of you. Eat it.*

Az első eset nem kezelendő eltolódásként (nem történik sem betoldás, sem más elemmel történő helyettesítés), mivel az igeragozás a magyarban hordozza ugyanazt az információt, amelyet az angolban a kitett személyes névmás. A második esetben azonban – a kategóriaváltás miatt – minőség (nem mennyiség) eltolódás (más elemmel történő behelyettesítés) jön létre a fordításban. A harmadik esetben, amennyiben zéró áll a magyarban, az angolban – a névmás kötelező betoldása miatt – keletkezik eltolódás.

Vannak azonban olyan helyzetek, amikor az *ő* névmás nem hiányozhat a magyar mondatból sem.¹⁰ Tolcsvai Nagy (2000: 285–6) szerint (vö. É. Kiss 1993) akkor kötelező az *ő*, ha az

- (a) nyomatékos fókusz (*Ő fejezte be elsőként a munkát*);
- (b) mondatkezdő topik (*Ő befejezte a munkát*);
- (c) ige utáni helyzetben áll (*Kelt ő már máskor is hajnalban*);
- (d) kvantor hatókörében áll (*Ő is korán kelt*);
- (e) kopulás mondatban van (*Ő a bajnok*);
- (f) több alannyal együtt szerepel (*A nagyapja, az apja meg ő dohányoznak otthon*);
- (g) jelzős szerkezet feje (*Ő, aki annyiszor elutasított, most segített*);
- (h) kontrasztív topik (*Ő pedig becsületes*).

⁹ A magyar nyelv vonatkozásában a névmásoknak (pl. az *ő* névmási alany) a mondat grammatikai szerkezetében betöltött szerepével és szöveggrammatikai viselkedésével számos munka foglalkozik (pl. É. Kiss 1993, Kocsány 1995, Pléh–Radics 1976, Szikszainé Nagy 1999, Tolcsvai Nagy 2001). A probléma, amelyről ebben a tanulmányban szó van (szövegkohéziós, ezen belül a referenciális eltolódások kérdése a fordításban) a referencia mondatatháron átívelő viselkedésére és ennek célnyelvi megfeleltetésére irányítja a figyelmet, ezért itt erre a kérdéskörre szűkítjük vizsgáldást.

¹⁰ Az alanyesetben álló *ő* névmás empirikus vizsgálatával Kocsány (1995: 285) foglalkozik: feltárja, mikor irányítják a használatát grammatikai/szintaktikai és mikor a mondatgrammatikán túlmutató, szöveggrammatikai, jelentéstani, szöveg-tipológiai szabályok.

3. táblázat
Mutató referencia az angolban és a magyarban
(Halliday–Matthiessen 2004: 556 és Tolcsvai Nagy 2001 alapján)

		Főnévi csoport		Határozói csoport
		Névmás	Determináns	Határozó
Specifikus	közeli	<i>this/these</i> (ez/ezek)	<i>this/these</i> (ez/ezek)	<i>here (now)</i> (itt/ide [most/ekkor])
	távoli	<i>that/those</i> (az/azok)	<i>that/those</i> (az/azok)	<i>there (then)</i> (ott/oda [akkor])
Nem specifikus		<i>it</i> (–)	<i>the</i> (a/az)	

4. táblázat
Hasonlító referencia az angolban és a magyarban (példák)
(Halliday–Matthiessen 2004: 561 és Tolcsvai Nagy 2001 alapján)

		Főnévi csoport			Határozói csoport
		Jelző	Határozószó	Jelző, határozószó	Határozószó
Általános	azonosság	<i>same, equal, identical</i> stb. (ugyanaz, ugyanolyan)			<i>identically, (just) as</i> stb. (ugyanígy/úgy, [épp] úgy)
	hasonlóság	<i>similar, additional</i> stb. (hasonló, további)		<i>such</i> (ilyen/olyan)	<i>so, likewise, similarly</i> stb. (olyan, hasonlóan, hasonlóképpen)
	különbség	<i>other, different</i> stb. (más, másféle)			<i>otherwise, else, differently</i> stb. (másképp, máshogy, másképp)
Konkrét			<i>more, fewer, less, further,</i> stb.; <i>so, as,</i> stb. (több, kevesebb, további, ennyi, annyi)	<i>bigger, better</i> stb. VAGY <i>more, less, so, as</i> stb. (nagyobb, jobb; több, mint, kevesebb, mint)	

2.2. A referenciális kohézió fordítási szempontú vizsgálatának eredményei

2.2.1. Az angol nyelvhez kapcsolódó kutatások

E munkák mind fókuszukban, mind a vizsgált nyelvek rendszerbeli sajátosságait tekintve meglehetősen eklektikusak, így nem teszik lehetővé tendenciák, szabályszerűségek megfogalmazását. A következőkben e kutatások célkitűzéseit és legfontosabb – a jelen vállalkozás szempontjából releváns – eredményeit tekintem át.

A névmási utalás vizsgálata terén Callow (1974) az angol és a héber elemzése nyomán arra mutat rá, hogy eltérően az angoltól, a héber, amikor visszatér egy-egy szereplőre a szövegben, inkább a tulajdonnevet ismétli, és nem személyes névmással utal rá vissza (amennyiben egyértelmű az utalás), ahogy azt az angol teszi.

Baker (1992: 183–4) hasonló jelenségre talált példát a brazilai portugál esetében, amelyre jellemzőbb a lexikai ismétlés használata, mint a névmási utalás. Mivel a brazilai portugál nyelv az ígét egyeztetési számban és személyben, több lehetősége van arra – akár névmási utalás nélkül is –, hogy a szövegben szereplő folyamatokat és cselekedeteket adott szereplőkhöz kösse. A japánban és a kínaiában Baker azt találta, hogy szinte soha nem használnak névmásokat. Miután a szereplő egyszer megjelenik a szövegben, a referencia folytonosságát úgy jelölik, hogy elhagyják a következő mondatok/tagmondatok alanyát (i. m. 185). Baker (i. m. 212) arra hívja fel a figyelmet, hogy a kohézió nemcsak nyelvenként változik, hanem egy nyelven belül is: a különféle szövegek kohéziós mintázata, sűrűsége eltérő lehet. Az (explicit) kohéziós eszközök növelhetik a szövegben a redundancia mértékét, míg a hiányuk csökkentheti azt.

Shlesinger (1995) rögtönzött beszédek angolról héberre történő szinkrontolmácsolásában elemezte a kohéziós eltolódásokat. Arra volt kíváncsi, hogy a fordításnak ez az időkorlátok közé szorított, igen speciális formája hogyan befolyásolja a kohéziós mintázatot. A referencia kategóriáján belül a személyes névmással és a mutató névmással történő utalást vizsgálta részletesen: azt nézte, hogy mikor tartja meg a fordító, mikor használ más referenciaelemet, és mikor hagyja el a fordításban. A vizsgálatban jelentős mértékű kohéziós eltolódásokat talált. Gyakori eset volt, hogy a fordító az *it* névmást (egyébként a célnyelvi normának megfelelően) lexikai elemmel helyettesítette; a *their* névmást határozott névelővel; és a *that*-et pedig többnyire elhagyta (pl. a következőben: *There's one thing I'd like to correct and that is*), mivel használata szemantikailag redundáns (a *that* és a *thing* koreferenciális viszonyban állnak) (i. m. 210). Az eltolódásfajták közül az elhagyás fordult elő leggyakrabban Shlesinger korpuszában (az összes kohéziós eszköz esetében, amelyet vizsgált, nem csak a referenciában).

Mason és Šerban (2003) a kohéziós eszközök közül a helyre és az időre utaló deixis (a relatív közelség és a relatív távolság) célnyelvi megfeleltetését elemezte 20. századi romániai regények és novellák angol nyelvű fordításaiban. Azt találta, hogy a fordításokat „eltávolodás” jellemzi: a forrás-szövegben közelre utaló deiktikus kifejezések helyett a fordításokban távolra utaló deixis szerepel, ennek következtében a szöveg olyan hatást kelt, mintha az olvasó kevésbé lenne az események, történések részese, mint az eredetiben. Ily módon a szöveg felszínén (a mikroszerkezetben) megjelenő eltolódások makrostrukturális hatást váltanak ki: tükrözik a résztvevők (a narrátor, a fordító és az olvasó) egymáshoz, illetve a szöveghez viszonyított kapcsolatát, „pozicionálását” (2003: 290–1). Mason és Šerban (2003: 274) az eltolódásokat két okra vezette vissza: (1) a román és az angol nyelv közötti (pl. grammatikai) rendszerbeli különbségekre (= kötelező eltolódások: Toury 1980) és (2) a két nyelv használatát befolyásoló eltérő nyelvhasználati konvenciókra, preferenciákra. Hangsúlyozzák azonban, hogy ez utóbbiakat nehéz vizsgálni, mivel kevés kontrasztív tanulmány áll rendelkezésre a román és az angol nyelv vonatkozásában (ez a probléma a magyar és az angol nyelv esetében is fennáll).

Limon (2004) szlovénról angolra fordított európai uniós országjelentések szöveg szintű sajátosságainak elemzésére dolgozott ki egy olyan – a diskurzuselemzés, a műfajelemzés és a kontrasztív funkcionális retorika elméletein alapuló – átfogó elemzési modellt, amely lehetővé teszi fordítások funkcionális szempontú vizsgálatát. A modell segítségével – a fordítás háttéré és a résztvevői, a fordítói stratégiák, a nyelvi, kulturális és műfaji jellemzők, valamint a regiszterjellemzők és az információs szerkezet mellett – leírható a szövegek kohéziós mintázata is. A lexikai kohéziós eszközök közül kiemelten foglalkozott az ismétlések fordításával; a grammatikai eszközök közül az összekapcsolás és a referencia célnyelvi megfeleltetésének különféle módjait vizsgálta meg. Arra a kérdésre keresett választ, hogy a kohéziós eszközök célnyelvi megfeleltetése során veszít-e a szöveg a kohéziós erejéből, valamint hogy a fordító miként tudja kompenzálni azokat a különbségeket, amelyek a forrás- és a célnyelv eltérő kohéziós normáiból fakadnak. Kutatási eredményei szerint a fordításokban a kohéziót elsősorban lexikai eszközök biztosítják, különösen az ismétlés és az egymáshoz szemantikailag kapcsolódó lexikai elemek. Vizsgálatom szempontjából érdekes ugyanakkor, hogy számos olyan példát talált, amikor a fordító a lexikai kohéziót biztosító eszközt a fordításban elhagyja, és nem is helyettesíti grammatikai eszközzel. A Limon-féle korpuszban szereplő fordítások mint szövegek minősége gyakran elmarad az olvasói elvárásoktól a referenciaelemek (különösen a mutatószók) és az összekapcsolást végző elemek alacsony száma miatt. Limon (2004: 61) úgy találta, hogy a szövegfeldolgozást nagymértékben nehezíti az, hogy korpuszában a bekezdéseket nem kötik össze kohéziós eszközök.

2.2.2. A referenciaeltolódás kutatása az angol és a magyar nyelvpár vonatkozásában

Heltai és Juhász (2002) tanulmánya irodalmi és szakszövegjellegű mintán hasonlítja össze az angol és a magyar névmások egyes részrendszereit, majd fordítások elemzésével deríti fel, hogy ezeknek a különbségeknek milyen következményei vannak az angol–magyar és a magyar–angol fordítás során. Vizsgálatuk kiterjed az egyes szám harmadik személyű névmásokra, a magyarban a nyelvtani nem hiánya okozta problémákra (és az ezekből fakadó – többnyire explicitációs – stratégiákra), az egyes szám harmadik személyű semleges nemű személyes névmásra és a mutató névmásokra. A vizsgálatot az teszi különösen relevánssá, hogy míg az angolban és a magyarban a mutató névmások megegyeznek (3. táblázat), a személyes névmások bizonyos eltéréseket mutatnak (2. táblázat).

A személyes névmások vonatkozásában a tanulmányban közölt szövegminták arról tanúskodnak, hogy az angol személyes névmások többnyire zérónak felelnek meg a magyar fordításban, illetve hogy a magyarban az ige ragozott alakja tölti be azt a funkciót, amelyet az angolban a személyes névmás. Irodalmi szövegben – Heltai és Juhász (2002: 52) elemzése szerint – az angol személyes névmások mindössze 4%-ának felelt meg személyes névmás a magyar fordításban. (Tárgyként egyetlen esetben sem.) Az *it* személyes névmásnak nincs magyar megfelelője, leggyakoribb megjelenése a zéró, míg a többi eset viszonylag egyenletesen oszlik meg más fordítási lehetőségek között. Gyakori a mutató névmással, főképpen az *ez*-zel történő fordítás. Heltai és Juhász ezért nagyobb funkcionális terhelést tulajdonít a mutató névmásoknak a magyarban. Érdekes módon jelentős számú esetben a magyar mutató névmásnak személyes névmás felel meg korpuszokban.

Bár a mutató névmások esetében a két nyelvi rendszer egybevág, az egyes névmások diskurzusbeli funkciói eltérnek. Az angol *this* névmás kataforikus használata a magyarban ritkább, gyakran melléknév helyettesíti (pl. a *következő*). A *that* névmás anaforikus használata a magyarban ritka, ezért sokszor az *ez* névmás helyettesíti a fordításban. A vizsgált szövegek alapján Heltai és Juhász arra mutat rá, hogy az *ezen* névmás a magyarban személyekre vonatkoztatva pejoratív értelmű lehet. A vizsgálatok eredményeként a személyes névmások használata az 5. táblázatban bemutatott módon alakulhat a fordításban.

5. táblázat

A személyes névmások alakulása az angol–magyar fordításban (Heltai–Juhász 2002: 53)

Angol	Magyar		
<i>he, him, she, her</i>	Ø <i>nála, róla, annál, arról</i> stb.	főnév	<i>ő, őt, az, azt</i>
<i>it</i>	Ø <i>nála, róla, annál, arról</i> stb.	főnév	<i>ez, az, ezt, azt</i>
<i>they, them</i>	Ø <i>náluk, náluk</i> stb.	főnév	<i>ők, őket, azok, azokat</i>

Heltai és Juhász (2002) a jelen kutatás szempontjából is lényeges következtetéseket fogalmaz meg a fordítás elméleti és gyakorlati kérdéseivel kapcsolatban. Hangsúlyozzák, hogy érdemes szisztematikus kontrasztív nyelvészeti megközelítéssel vizsgálni a fordítás nyelvfüggő kérdéseit, mégpedig olyan módon, hogy a nyelvi rendszerek különbségeit a nyelvhasználati (szövegepítési, pragmatikai, szociolingvisztikai) különbségekkel egységben tanulmányozzuk. Nyilvánvalóan nem elég a rendszerek összehasonlításakor egy-egy kategória meglétét vagy meg nem létét megállapítani, hanem a következményeket végig kell kísérni szövegszinten is, jelen esetben a névmások rendszerét a referencia és a koreferencia összefüggéseiben (i. m. 54).

Az explicitációs elmélettel kapcsolatban arra a következtetésre jutnak, hogy az angol–magyar fordítási irányra a kötelező implicitáció (generalizálás) a jellemző: az esetek 70–80%-ában ugyanis az angol névmásokat nem fordítjuk magyarra. A magyarról angolra fordítás során a nemet is jelző egyes szám harmadik személyű névmásokat automatikusan kitesszük, és így kötelező és automatikus explicitációt végzünk (2002: 55; ezt Heltai [2003] egy későbbi kutatásában is megerősíti).

A névmások fordításának problémáit vizsgálva arra a megállapításra jutottak, hogy az átváltások nem sorolhatók be egyértelműen sem a kötelező, sem a fakultatív átváltások közé: „a névmások fordításában [...] van olyan eset, amikor névmást névmással fordítunk, tehát nem kötelező az átváltás, míg más esetekben ugyanaz a nyelvi különbség vagy explicitációt indukál (főnévvel fordítás), vagy implicitációt (elhagyás) (Heltai–Juhász 2002: 59). Ebből arra következtetnek, hogy vagy fakul-

tatív, vagy átmeneti kategória, amelyben a forrás- és a célnyelv „*nyelvhasználati* eltérései olyanok, hogy – bár nem kötelező az átváltás – az esetek túlnyomó részében mégis sor kerül rá” (i. m. 60).

Jenei (2008) angol irodalmi szövegek magyar és spanyol nyelvű fordításaiban vizsgálta meg a referenciális kohéziót. Abból a feltevésből indult ki, hogy a fordítás során – a forrás- és a célnyelv grammatikai rendszerének eltérései miatt – eltolódások keletkeznek az utalások rendszerében. Elemzéseit arra világítanak rá, hogy az angol forrásszöveg spanyol és magyar fordítása jelentős eltéréseket mutat a referencia használatában: a legjelentősebb eltérést a személyre utaló és a hasonlító referencia célnyelvi átültetésében azonosította. A legnagyobb különbség azonban a személyes névmások fordításánál mutatkozott meg, amelyek a magyar célnyelvi szövegben a következő formákban jelentek meg (gyakorisági sorrendben, amelyet %-ban adott meg):

- (1) igei személyragban (55%);
- (2) ellipszissel vagy Ø-val (ellipszis: az angolban például a tárgy explicitebb, mint a magyarban, ahol az igei ragozás miatt elhagyható a tárgy: „*the boys [...] dragged him off*” vs. „*vonszolták*” [i. m. 32]; Ø: amikor például a fordító egy gondolatot egészen eltérően fejez ki: „*I don't like him*” vs. „*A szemem sem áll jól*” [i. m. 33]) (22%);
- (3) főnévi birtokos jelben (17%);
- (4) személyes névmással (16%);
- (5) a személyes referencia helyett határozott névelő áll (például, ha megismétli a referált elemet, vagy annak szinonimáját használja: „*he*” vs. „*az öreg báró*”) (5%).

A semleges nemű *it* névmásnak nincs megfelelője a magyarban. Jenei korpuszában ezért többnyire a *van*, *volt* létegek, a *történt* szó, a határozott névelő, vagy az *ez* mutatószó helyettesíti. Olyan megoldásra is talált példát, amikor a fordító egy hasonló kifejezést használ határozatlan névelővel (pl. az *it* referense „*a good old-fashioned family curse*” az angol szövegben, és ennek magyar fordítása „*egy mendemondát*”) (i. m. 33).¹¹

2.3. Sajtófordítás: a hírszövegek fordításának egyedi sajátosságai

A kutatás tárgyát képező műfaj, a hírszöveg, sajátos szövegszerkezeti, retorikai tulajdonságokkal rendelkezik, és a sajtófordítás mint a fordítás speciális formája is jelentős mértékben befolyásolja a különféle szövegváltozók célnyelvi alakulását. Mivel ezek – különösen a fordító azon szándéka, hogy (saját döntése, megrendelői szándék és/vagy a célnyelvi közönség elvárásai nyomán) mennyire maradjon hű a forrásszöveghez, vagy mennyire változtasson rajta – szoros összefüggésben állnak a kohéziós eszközök és a referencia használatával.

2.3.1. A hírszövegek műfaji sajátosságai

A hírszöveg szerkezeti sajátosságainak leírásában Bell (1991, 1998) munkái a legmeghatározóbbak a nemzetközi szakirodalomban. Elmélete szerint a hírszöveg három alapelemből áll: (1) tulajdonítás (hírgyűnökség, újságíró), (2) absztrakt (főcím, alcím/összefoglalás) és (3) történet (epizódok és események sora). A történetet alkotó események számos további elemet tartalmaznak: tulajdonítás, szereplők, cselekmény, helyszín, utóesemény (a fő eseményt követő cselekmény), kommentár (az újságíró vagy a hírszöveg szereplőjének megfigyelései és értékelő megjegyzései az eseménnyel kapcsolatban, amelyek segítik az olvasót a hírszöveg értelmezésében) és háttér (további felek verbális reakciói vagy nem verbális következmények – az esemény fő cselekményét követő bármely cselekményre vonatkozóan).

Az elemzés során megvizsgálom, hogy az eseménystruktúra valamely pontján azonosítható-e opcionális eltolódás, és ez összefüggésben áll-e a közvetítendő hírtartalommal (okoz-e tartalmi eltolódást a fordításban). Ezt a vizsgálat tárgyát képező korpusz (az elemző típusú újságcikk) speciális jellege teszi szükségessé. Reiss (2000: 30) tipológiája szerint ez a műfaj a tartalomközpontú szövegek kategóriájába esik, amelyek dominánsan leíró jellegűek. Az ilyen szövegeknél a tartalom állandó

¹¹ A magyar–angol nyelvpár esetében többen is foglalkoztak a kohéziós eszközök és a szövegminőség (nyelvvizsgafordítások) viszonyával a nyelvi mérésben (Károly–Árvay–Edwards–Fekete–Kolláth–Tankó 2000, Makkos 2010). Mivel a nyelvtanulói fordítást a „profi” fordítástól eltérő normák vezérik, és a célja is más, ezek eredményei a jelen vizsgálat szempontjából nem relevánsak, így a bemutatásuktól eltekintek.

kell, hogy maradjon, ezért olyan fordítási módszert célszerű választani, amely megőrzi a célnyelven a forrásnyelvi szöveg tartalmát. Fontos továbbá az is, hogy a nyelvi megformálásban a célnyelv jellemzői legyenek az uralkodók, mert az olvasó csak akkor tudja értelmezni a szöveg tartalmát, ha az számára ismerős, megszokott nyelvi formában jelenik meg (Reiss 2000: 31).

2.3.2. A sajtófordítás mint a fordítás különleges formája

A sajtófordítást több szempontból is vizsgálták: (1) **nyelvpárspecifikus** sajátosságai (az angolhoz kapcsolódva: pl. angol–spanyol [Valdeón 2005], angol–görög [Sidiropoulou 1995a, 1995b, 1998], koreai–angol [C-S. Lee 2006], indonéz–angol [Holland 2006], összehasonlító fordításelemzések: angol, német, francia, spanyol [Nord 1995]; a magyarhoz kapcsolódva: francia–magyar: Harsányi [2008, 2010], Paksy [2005, 2008], szerb–magyar: Pásztor Kicsi [2007], magyar–angol: Károly [2010]), (2) a hírszövegek **szövegszerkezeti elemei** (pl. címek [Sidiropoulou 1995b], alcímek [Nord 1995], összefoglalók [C-S. Lee 2006]), (3) **teljes hírszövegek** különféle, a mondat szintje felett megnyilvánuló jellemzői (pl. logikai szerkezet [Sidiropoulou 1995a], tematikus szerkezet [Valdeón 2009], Ideológia [Valdeón 2005]) és (4) a sajtószöveg **fordítójának speciális szerepe(i)** és az ebből (ezekből) fakadó fordítói stratégiák.

Ez utóbbi vizsgálatok szerint a sajtószövegek fordítójának szerepe igen összetett. Vidal (2005: 386 idézi Bielsa 2007: 137) a következőképpen ír erről: „a sajtószövegek fordítója, talán írása médiumának természetéből fakadóan, maga is újratemtő, író, akit korlátok közé kényszerít az újratemtendő gondolat és az újságírói műfaj, amelyben a fordítást készíti”¹² (ford.: K. K.). Sajátos jellege olyan készségekkel, képességekkel ruházza fel a fordítót, amelyek révén a sajtófordítás egyszerű szöveg reprodukcióból a kreatív alkotás rangjára emelkedik, és a fordítóból célnyelvi szerző válik. A forrásnyelvi szöveget gyakran tartalmilag és formailag is módosítják, hogy mondanivalója releváns legyen, és olyan fordítás szülessen, amely összhangban van a célnyelvi olvasó háttértudásával. A fordítók leggyakrabban a címet vagy az alcímet módosítják, a szükségtelen információkat törlik, háttér-információkat szűrnak be, a bekezdések sorrendjét változtatják meg, vagy az információkat foglalják össze (Bielsa 2007: 142–3).

3. Kutatási kérdések

E kutatás formai kategóriák (a referenciális kötések és láncok) elemzése alapján világít rá a fordításban keletkező referenciális eltolódások mennyiségi és minőségi tulajdonságaira, a szövegstruktúrájában elfoglalt helyére, valamint arra, hogy az eltolódások okoznak-e módosulást a fordítás hírtartalmában. Az alábbi konkrét kérdésekre keres választ:

- (1) Azonosítható-e **referenciális kohéziós eltolódás** a magyarról angolra fordításban a referencielemek gyakorisága és minősége tekintetében?
- (2) Érvényesül-e az **explicitációs**, illetve az **ismétléskerülési hipotézis**?
- (2a) Növekszik-e a fordításban a referenciális kohézió mértéke új vagy explicitebb referencielemek szerepeltetésével?
- (2b) Áll-e a célnyelvi szövegben névmási behelyettesítés olyan helyen, ahol a forrásszöveg megismétli a referált elemet, vagy annak szinonimáját használja?
- (3) Azonosítható-e **opcionális referenciális kohéziós eltolódás**
- (3a) a speciális diskurzusfunkcióval rendelkező szövegmondatokat (pl. cím, témamondat, első vagy zárómondat) összekötő referencielemek fordításában;
- (3b) az eseménystruktúra valamelyik pontján?
- (4) Módosít-e az opcionális eltolódás a célnyelvi szöveg információ- vagy hírtartalmán?

¹² Az idézet eredeti szövege: „[t]he news translator is, maybe because of the nature of the medium in which she writes, a recreator, a writer, limited by the idea she has to recreate and by the journalistic genre in which her translation has to be done”.

A témában rendelkezésre álló kutatási eredmények alapján megfogalmazhatók bizonyos feltevések a kérdésekre vonatkozóan. A kohéziós eltolódások egy része fordítási univerzáléknak tekintett jelenségekre vezethető vissza. Az egyik ilyen univerzálé, az explicitációs hipotézis szerint, a fordítók explicitásra való törekvése miatt – a nyelvi kohéziós normáktól és a nyelvek közötti strukturális különbségektől függetlenül – a forrásnyelvi szöveghez képest a célnyelvi szövegben megnövekszik a kohéziós eszközök száma (Baker 1992: 212). Ennek következtében az 1. kérdés tekintetében az angol célnyelvi szövegekben több referencia – és ezáltal az explicitációs hipotézis teljesülése ([2a] kutatási kérdés) – várható. Érdekes módon ugyanakkor Heltai és Juhász (2002: 55) az explicitációs elmélettel kapcsolatban azt találta, hogy az angol–magyar fordítási irányra a kötelező implicitáció (generalizálás) a jellemző: az esetek 70–80%-ában az angol névmásokat nem fordítjuk magyarra. A magyarról angolra fordítás során a nemet is jelző egyes szám harmadik személyű névmásokat viszont automatikusan kitesszük, és így kötelező és automatikus explicitációt végzünk.¹³

Mint a bevezetőben említettem, a referencia (különösen a névmással történő utalás), mint újraemlítés, a szövegalkotás egy meghatározó jelenségének, az ismétlésnek egy formája (Hoey 1991, Szathmári 2008). E minőségében vizsgálni fogjuk szövegbeli működésének egy másik, az ismétlés minőségével kapcsolatos, szintén fordítási univerzálénak tartott aspektusát, mégpedig azt, hogy lexikai ismétlés elkerülése érdekében alkalmaz-e a fordító névmási behelyettesítést (olyan helyen ahol a forrásszövegben az újraemlítés szó szerinti ismétléssel vagy szinonima segítségével történik), és ezáltal okoz-e kohéziós eltolódást. A rendelkezésre álló kutatási eredmények alapján (pl. Baker 1992, Callow 1974, Shlesinger 1995) ebből a jelenségből fakadóan is várható kohéziós eltolódás a vizsgált szövegekben, tehát várhatóan érvényesül az ismétléskerülési hipotézis ([2b] kutatási kérdés).

A (3a) kutatási kérdésre vonatkozóan (a speciális diskurzusfunkciót hordozó mondatokat összekötő referenciakapcsolat eltolódása) Shlesinger (1995: 212) kutatási eredményei például azt mutatták az angloról héberre történő szinkrontolmácsolásban, hogy a szöveg elején szignifikánsan több az eltolódás, mint a későbbi mondatokban. A vizsgálatunk tárgyát képező sajtóhírek a Shlesinger-féle kutatásban szereplő rögtönzött beszédektől eltérően tudatosan szerkesztett, nem spontán, hanem tervezett, írásos szövegek. Ezért produkciójukat nem befolyásolják a szinkrontolmácsolásra jellemző sajátos tényezők, mint például az időkorlát (a célnyelvi produkció időtartamát a forrásnyelvi produkció határozza meg) vagy a linearitás korlátja (a tolmács lineáris egymásutánban, fokozatosan fér hozzá a szöveghez, és kiinduláskor nem áll rendelkezésére a teljes szöveg); így referenciális eltolódás – amennyiben azonosítható – várhatóan nem korlátozódik túlnyomó többségében a szöveg kezdőmondataira.

4. Módszerek

4.1. A korpusz

A korpusz a *Budapest Analyses* című internetes magazin fordított angol nyelvű, elemző jellegű újságcikkeinek bevezetőiből és ezek magyar, forrásnyelvi változataiból áll. Az újságot elsősorban külföldiek olvassák határon innen és túl. Mint az újság neve is utal rá, az elemzések főként – Magyarországhoz kapcsolódó – politikai, gazdasági, pénzügyi, társadalmi és kulturális eseményekről számolnak be. A korpusz 20 magyar bevezetőt (összefoglalót) és ezek angol nyelvű fordításait tartalmazza, összesen 40 szöveget (6658 szót). A bevezetők véletlenszerűen lettek kiválogatva a 2006 és 2009 közötti periódusban megjelenő írások közül.

A bevezetők jelentős diskurzusfunkciót töltenek be: előrevetítik a fő mondanivalót, és megemlítik a legfontosabb témákat és érveket, amelyeket a cikk kifejt. Tartalmukra és retorikai felépítésükre az elemző, kritikus, érvelő megközelítés a jellemző, ezért az úgynevezett „érvelő hírműfajok” (Gottlieb 2010: 199) csoportjába sorolhatók. Az ilyen típusú műfajokban a fordító jellemzően hű marad az eredeti szöveg tartalmához és formájához.

¹³ A kohéziós eszközök és így a referenciaelemek számának esetleges növekedése a fordításban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a szöveget a befogadó kohezívebbnek és ezáltal könnyebben feldolgozhatóan érzékeli, mint a forrásnyelvi szöveget annak eredeti célközönsége. Ennek a kérdéskörnek a vizsgálata azonban kívül esik e tanulmány keretein (erről bővebben lásd Heltai 2005-ös tanulmányát).

4.2. A korpusz elemzésének menete: elemzés-módszertani döntések

A referenciaelemzést Halliday és Hasan (1976) kódolási módszerére, valamint Halliday és Matthiesen (2004) elméletére alapozva végeztem el. Ennek megfelelően az elemzés alapegysége a mondat, mivel a szövegszintű sajátosságok leírása szempontjából a **mondatok közötti kohézió** a lényeges; a kutatások tanúsága szerint a mondathatárokon átívelő kohéziós kötések képesek a különféle szövegeket megkülönböztetni egymástól (Halliday–Hasan 1976: 9). Halliday és Hasan elmélete abból a feltevésekből indul ki, hogy mivel a kohézió nem strukturális reláció, a szöveg elemei/részei nem ugyanolyan módon kötődnek egymáshoz, mint a mondat részei. Ez a fordításelemzésben azért lényeges kérdés, mert előfordul, hogy fordítás során megváltoznak a mondathatárok, és a célnyelven ugyanazt a szöveg(mennyiség)et kevesebb vagy több mondat „mondja el”. Ha tehát a magyar szöveg egy mondatából az angol célnyelvi szövegben két mondat lesz, automatikusan megnőhet a referenciaelemek száma; ennek figyelmen kívül hagyása torzíthatja az eredményeket. Az alábbi, a vizsgált korpuszból származó (5)-ös példa ezt az esetet illusztrálja. A magyar szöveg 4. mondatából (01 kódszámú szöveg) két mondat lett az angol fordításban. A *They* személyes névmás az előző mondatban szereplő pártra, a *Fidesz*re utal vissza, és így plusz kohéziós eszközként jelenik meg az elemzésben, szemben a magyar szövegben ugyanezt a funkciót betöltő igei személyraggal (*állt*), amely csupán mondaton belül utal vissza, így nem tekinthető kohezívnek:

<p>(5) Magyar szöveg (kód: 01M):
A legnagyobb magyarországi ellenzéki párt, a Fidesz felkarolta a székelyföldi autonómia ügyét, és Tőkés László püspök mellé állt, aki 1989 decemberében kulcsszerepet játszott a Ceausescu-rendszer megdöntésében, most pedig az RMDSZ alternatív szervezeteként létrejött Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT) élén az autonómiatörekvések fő szószólója.</p> | <p>Angol fordítás (kód: 01A):
Hungary's largest opposition party, Fidesz, has embraced the issue of autonomy for the Székely region. <i>They</i> therefore stand by Reformed Bishop László Tőkés, who played a key role in toppling the Ceausescu regime in December 1989 and currently acts as the principal spokesperson for the autonomy initiative as head of the Transylvanian Hungarian National Council, an NGO formed as an alternative to the DAHR.</p> |
|---|--|

Egy másik lényeges elemzés-módszertani döntés a vizsgálat tárgyát képező referencia típusára vonatkozik. Mint a 2.1 részben láttuk, a referencián belül kétféle utalás létezik: a szövegen kívülre történő utalás (exofora) és a szövegen belüli utalás (endofora). Halliday és Hasan elméletét alapul véve – amely csak az endoforát tekintti a szöveg szempontjából kohezívnek – itt csak a **szövegen belüli utalást** vizsgáljuk.

Problémát vetett fel az elemzésben, hogy esetenként eltért a referenciaelem szófaja az angolban és a magyarban (vagyis ami referencia volt az egyik nyelvben, annak megfelelője olyan szófaji kategóriába tartozott a másik nyelven, amely már nem esik bele Halliday és Hasan referenciakategóriájába; pl. [6]-os példa: hasonlító referencia helyett határozó).

<p>(6) Magyar szöveg (kód: 02M):
Ezúttal a 2004. évi XXII. törvény néven kihirdetett „Lex Szász” vonatkozásában felmerült <i>újabb</i> alkotmányossági kiforgásokat foglaljuk össze.</p> | <p>Angol fordítás (kód: 02A):
We now assess <i>newly</i> emerged constitutional worries with regard to the legislation “Lex Szász”, endorsed as Act XXII of 2004.</p> |
|--|---|

A nyelvek eltérő rendszerbeli sajátosságai miatt ez természetes jelenség (erről bővebben pl. Keszler 1995-ös¹⁴ és Nyomárkay 1999-es,¹⁵ a különféle nyelvek szófaji rendszerezésének problematikájával foglalkozó írásában olvashatunk), mégis az elemzésnek kezelnie kell. Az ilyen esetekben csak az az elem került az elemzésbe, amely a referencia kategóriába esett (*újabb*), más kategóriájú célnyelvi megfelelője nem.

¹⁴ Keszler (1995: 293–4) a mai magyar nyelv szófaji rendszerezése problémáinak tárgyalása során arra a megállapításra jutott, hogy „a különböző nyelvekben nem mindig történhet azonos ismérvek alapján a szófaji felosztás”.

¹⁵ Nyomárkay (1999) a német, a magyar és a horvát nyelv (és általában a szláv nyelvek) grammatikájának elemzése során szól az osztályozási különbségekről.

A megbízhatóság érdekében kettős kódolással történt az adatelemzés. A szerző mellett (töle függetlenül) egy másik elemző is kódolta a teljes korpuszt,¹⁶ majd a két kódolásból származó eredmények alapján megadtuk az egyes referenciafajtákra vonatkozó megbízhatósági együtthatókat (*Pearson product-moment* korrelációs együtthatók: személyre utaló referencia: 0,91, mutató referencia: 0,94, hasonlító referencia: 0,92). Az együtthatók minden változó esetében a 0,90-es szint feletti értéket mutattak, amely nagymértékű egyezést jelent, így az elemzés megbízhatónak tekinthető.

A forrásszövegek és a fordítások közötti különbségek mértékét *t*-próbák (*SPSS 11-es* statisztikai programcsomag) segítségével adtam meg minden vizsgált változóra. A statisztikai elemzést kvalitatív elemzés egészítette ki, hogy feltárhassam, hogy a referenciális mintázatban bekövetkezett módosulások miként befolyásolják az eseménystruktúrát és a hirtartalmat.

5. Eredmények

5.1. A referenciális kohéziós eltolódások vizsgálata

Az 1. és 2. kutatási kérdés vizsgálatához mind kvantitatív, mind kvalitatív elemzések sorára volt szükség. Kvantitatív módszerekkel a referenciális kohéziós eltolódások mennyiségét vizsgáltam. A két alkörpuszban azonosítható referenciaelemek számát, valamint az egyes referenciafajták egy szövegre jutó átlagos gyakoriságát a 6. táblázat mutatja.

6. táblázat

A referencia gyakorisága a magyar forrásnyelvi és az angol célnyelvi korpuszban

Korpusz		Személyre utaló referencia	Mutató referencia	Hasonlító referencia	Referencia (Σ)
Magyar	összes	23,00	134,00	13,00	170,0
	átlag/szöveg	1,15	6,65	0,65	8,5
Angol	összes	19,00	133,00	11,00	163,0
	átlag/szöveg	0,95	6,65	0,55	8,1

Érdekes módon az adatok nem támasztják alá azt az **explicitációs hipotézis** alapján előzetesen megfogalmazott várakozást, hogy a célnyelvi szövegben – a fordítók explicitásra való törekvése miatt – megnövekedne a kohéziós eszközök száma. A fordításokban nemhogy nem növekedett a referenciaelemek száma, hanem inkább csökkenő tendenciát mutat minden egyes referenciafajta vonatkozásában (a magyar forrásszöveg összesen 170 referenciaelemet tartalmaz, míg a fordítás csupán 163-at). A két alkörpusz közötti különbség statisztikai tesztelése sem mutatott a magyar és az angol szövegek között a referencia használata terén szignifikáns eltérést (7. táblázat). Több olyan eset is van a korpuszban, amikor a referenciális kohéziós mintázat teljes mértékben megegyezik (pl. a [7]-es példában a dőlttel jelölt mutató referenciák).

7. táblázat

A referenciaváltozók *t*-próbái (szignifikanciaszint: * $p < ,05$)

Magyar forrásnyelvi szöveg – angol célnyelvi szöveg	Egymintás <i>t</i> -próbák eredményei				
	<i>t</i> -érték		Szig.	Átlag	Szórás
Személyre utaló referencia	,525		,606	,20	1,704
Mutató referencia	,000		1,000	,00	2,294
Hasonlító referencia	,809		,428	,10	,553
Referencia	,487		,632	,40	3,676

¹⁶ Köszönöm Ábrányi Henriettának, Kovalik Deák Szilviának, Laszkács Ágnesnek, Mészáros Évának és Seresi Mártának a kettős kódolás elvégzéséhez nyújtott segítséget.

- (7) Egyező referenciális mintázat:
A (M) dokumentum állást foglal „a demokratikus intézkedések aktivizálása mellett *a* (M) tagországokban”, valamint közös erőfeszítésekre szólít fel *a* (M) térségben lévő megoldatlan konfliktusok rendezésére.
 (05M szöveg, 2. mondat)
- The* (M) document shores up „the implementation of democratic measures in *the* (M) member states” as well as sets out directives for settling unresolved conflicts in *the* (M) region.
 (05A szöveg, 2. mondat)

Az adatok szövegenkénti kvalitatív összehasonlítása ugyanakkor mutat bizonyos **eltolódásokat a referencialhasználat jellegében**. Ezek tehát nem a szövegekben előforduló referenciaelemek számában mutatkoznak meg, hanem a referencialhasználat minőségében. Számos olyan szöveget találunk (pl. 02, 05, 10, 12, 14, 17), ahol a referenciaelemek száma közel azonos, de a forrás- és a célnyelvi szövegben azok

- (a) **típusa** eltér (a fordító a referenciaelemet más referencia- vagy egyéb kategóriájú elemmel helyettesítette; [8a] példa), vagy
- (b) **elhelyezkedése** megváltozik (a fordító betold a célnyelvi szövegbe referenciát oda, ahol a forrásszövegben ilyen kohéziós eszköz nem szerepel; vagy kihagy a fordításból egy, a forrásszövegben szereplő referenciaelemet). Ez történhet automatikusan, a nyelvek közötti különbségekből fakadóan, vagy a fordító saját döntése eredményeként is – ez utóbbira az 5.2 részben még részletesen kitérünk (l. [8b] példák).
- (8) (a) **Eltérő kategória:**
Az (M) érdeklődés érthető: ismert készletei alapján Türkmenisztán *a* (M) világ 3–4. legnagyobb földgázkészletével rendelkező országa, amelynek politikája nagymértékben kihat a környező országok, egyben *az* (M) egész világ energiabiztonságára.
 (12M szöveg, 8. mondat)
- Their* (Sz) interest is understandable: in view of its known resources, Turkmenistan is the 3rd-4th largest in *the* (M) world in terms of natural gas reserves and thus its political system to a large degree affects the neighbouring countries, as well as the energy security of *the* (M) whole world.
 (12A szöveg, 8. mondat)
- (b) **Betoldás:**
 Országát (Sz) vezetve egy személyben töltötte (Sz) be az államelnöki és a miniszterelnöki posztot.
 (12M szöveg, 6. mondat)
- As *the* (M) leader of *his* (Sz) country, *he* (Sz) simultaneously occupied the presidential and prime ministerial positions.
 (12A szöveg, 6. mondat)
- (c) **Kihagyás:**
 Moldova összefüggő regionális politikát igyekszik kialakítani, amely két külpolitikai prioritását szolgálná: *az* (M) uniós integrációt, és *a* (M) szuverenitás erősítését.
 (10M szöveg, 8. mondat)
- Moldova is attempting to formulate a comprehensive regional policy, which would serve two foreign policy objectives: Ø EU integration and the reinforcement of Ø sovereignty.
 (10A szöveg, 8. mondat)

Rövidítések:

(Sz) = személyre utaló referencia, (M) = mutató referencia,

aláhúzás = eltolódás, dőlt betűk: referenciaelem (vagy annak megfelelője, pl. igei személyrag)

A referenciális kohéziós láncokat is megvizsgálva, olyan eltolódás is azonosítható a korpuszban, amely egy egész referencialáncot érint. A (9)-es példa illusztrálja ezt az esetet, ahol a *the* határozott névelő az első mondatban megjelenő *Európai Bizottságot* konkretizálja később a szövegben (ez a 3. mondattól láncot alkotó *the* referencia antecedense; a könnyebb átláthatóság érdekében

csupán a láncban részt vevő mondatokat emeltem ki a korpuszból, és a szóban forgó, láncot alkotó – a mutató referencia kategóriájába tartozó – referenciaelemeket jelöltem dőlt betűkkel). A fordítás hetedik mondatában megszakad a lánc: itt már hiányzik az egész „of the Commission” kifejezés (és ez által a *the* határozott névelő), annak ellenére, hogy a magyar szövegben szerepel (*a Bizottság*), és – ahhoz hasonlóan – a fent említett módon az angol fordításba is bele lehetett volna fogalmazni (pl. „*The Commissioner for Finance of the Commission, Joaquin Almunia opined that...*”).

(9) Referenciális kohéziós láncot érintő

kihagyás:

1. Az Európai Bizottság újabb megszorító intézkedésekre szólította fel Magyarországot. [...] 3. A Pénzügyminiszeri Tanács (ECOFIN) 2005. november 8-i ülésén <i>a</i> Bizottság javaslatára kimondta, hogy Magyarország továbbra sem tett hatékony lépéseket az államháztartási hiány csökkentésére. 4. <i>A</i> Bizottság jelentése megállapítja, hogy Magyarország jelentősen eltér a 2005-re és 2006-ra vállalt hiánycsökkentési céloktól. 5. Emellett a jelentés kimondja, hogy a jövő évi költségvetési törvényjavaslatban tervezett hiány a GDP 5,2%-a lesz, ám <i>a</i> Bizottság szerint ez sem lesz tartható a bejelentett adócsökkentések miatt. [...] 7. Joaquín Almunia, <i>a</i> Bizottság pénzügyi biztosa szerint a magyar deficit egyértelműen magasabb lesz, mint amit a magyar kormány becsült.	1. The European Commission called on Hungary once again to introduce austerity measures. [...] 3. On the recommendation of the Council of Finance Ministers (ECOFIN), <i>the</i> Commission announced at the November 8th 2005 session that Hungary has failed yet again to implement effective measures to reduce state deficit. 4. The report of <i>the</i> Commission observed that Hungary has fallen well short of the deficit reduction target undertaken for 2005–2006. 5. Moreover, the report states that the fiscal deficit for next year, stipulated in the draft law, will reach 5.2% of the GDP, but in the view of <i>the</i> Commission even this level would not be sustainable in light of the announced tax reductions. [...] 7. The Commissioner for Finance Ø, Joaquín Almunia opined that the Hungarian deficit will be definitely higher than that estimated by the Hungarian government.

(08M szöveg, cím: Költségvetési hiány)

(08A szöveg, cím: Fiscal deficit)

A szövegenkénti összevetés során vizsgáltuk meg a fordítási univerzáléként számon tartott **ismétléskerülési hipotézis** érvényesülését. A lexikai ismétlés kerülésére (elhagyására) van több példa a korpuszban: például a fent tárgyalt (9)-es példa hetedik mondata, ahol a korábban többször említett *Bizottság* szó célnyelvi megfelelőjét kihagyja a fordító. Vagy az alábbiakban szereplő (10)-es példa, amelyben a *Türkmén Kommunista Párt* kifejezésből a fordító a célnyelvi változatban elhagyja a *Türkmén* szót, és a fordításban csak a *Communist Party* kifejezés szerepel, feltehetően azért, mert a mondat további részében megjelenik a *Turmenistan* szó. Konkrétan a referenciális kohéziós eszközöket megvizsgálva azonban nincs a korpuszban példa arra, hogy a fordításban névmási helyettesítés állna olyan helyen, ahol a forrásnyelvi szövegben szóismétlés vagy szinonima szerepel. Ez összhangban áll Limon (2004) kutatási eredményeivel a szlovén–angol fordításban: ő is számos példát talált arra, hogy a fordító a lexikai kohéziót biztosító eszközt a fordításban elhagyja, és nem helyettesíti grammatikai eszközzel. Ily módon a korpusz – a referenciára vonatkoztatva – nem igazolja az ismétlések kerülésére (jelen esetben a névmási behelyettesítésére) vonatkozó feltevést.

<p>(10) Forrásnyelvi szöveg:
Kezdetben mint a <i>Türkmén Kommunista Párt</i> főtitkára irányította az országot, később a független Türkmenisztán választott, majd 2005-től örökös elnökeként.
(12M szöveg, 4. mondat)</p> | <p>Angol fordítás:
At the beginning he ruled the country from the position of first secretary of the <i>Communist Party</i> and later as elected president and from 2005 as president-for-life of the independent Turkmenistan.
(12A szöveg, 4. mondat)</p> |
|---|---|

Az adatok kvalitatív elemzése során megvizsgáltam, hogy a korpuszban elforduló névmáshasználat mennyire tükrözi magyar és az angol nyelv vonatkozásában rendelkezésre álló fordítási szempontú vizsgálatok eddigi eredményeit. Az adatok összevethetősége érdekében ebben az elemzésben nemcsak a mondatok közötti, kohéziós kötések alkotó névmási utalásokat tekintettem át, hanem az összes ilyen elemet a korpuszban.

Az elemző típusú újságcikkek bevezetőinek angol fordításaiban alacsony számban fordultak elő **személyes névmások** (a teljes korpuszban összesen csupán 19 esetben). Ezek közül csak egynek felelt meg személyes névmás a magyar forrásszövegben (pedig mint a 2.1. részben láttuk, bizonyos esetekben a magyar is kiteszi a névmási alanyt). Ez 5,26%-os arányt jelent, ami összhangban áll Heltai és Juhász (2002) kutatási eredményével, akik 4%-os egyezést találtak irodalmi és szakszövegekből álló korpuszukban. Jenei (2008) ezzel szemben magasabb, 16%-os megfelelést talált irodalmi szövegekből álló korpuszában. A különbség feltehetően azzal magyarázható, hogy a vizsgált újságcikkek stílusukat és szövegépítési sajátosságait tekintve közelebb állnak a szakszövegekhez, továbbá döntően leíró és érvelő típusú szövegek, kevésbé jellemző rájuk az irodalmi szövegek narratív/elbeszélő jellege. Az irodalmi szövegek jellegzetes velejárója a történet/cselekmény elbeszélése során a szereplő(k) említése és gyakori – tipikusan névmási utalással történő – újraemlítése.

A vonatkozó korábbi fordításelemzések (Heltai–Juhász 2002, Jenei 2008) arról tanúskodnak, hogy az angol személyes névmások a magyarban a következőképpen jelennek meg: igei személyragban, ellipszissel vagy \emptyset -val, főnévi birtokos jelben, személyes névmással, vagy a személyes referencia helyett határozott névelő áll. Ezek közül a jelen korpuszban háromféle megfeleltetés fordult elő: az igei személyragban történő szerepeltetés (68,42%), az elhagyás, vagyis \emptyset (26,32%) és a személyes névmással történő megfeleltetés (5,26%). Ez a korpusz is alátámasztja azt a megállapítást, hogy az *it* személyes névmásnak nincs magyar megfelelője (vagyis a leggyakoribb megfelelője a zéró; Heltai–Juhász 2002). Korpuszom azonban nem igazolta Heltai és Juhász (2002) azon állítását, miszerint jelentős számú esetben a magyar mutató névmásnak személyes névmás felel meg az angolban.

A **mutató névmások** közül az angol *this* és *that* megfeleltetésére vonatkozóan állnak rendelkezésre adatok. Heltai és Juhász (2002) szerint az angol *this* névmás kataforikus használata a magyarban ritkább, gyakran melléknév helyettesíti (pl. a *következő*). Ezt az itt vizsgált adatok is alátámasztják: a korpuszban egyetlen esetben sem szerepelt a *this* (*ez*) kataforikus utalásként, mindig a szöveg korábbi elemére utalt vissza (mindkét alkörpuszban). Hasonlóan ritka a magyarban a *that* (*az*) névmás anaforikus használata. Heltai és Juhász korpuszában gyakran az *ez* névmás helyettesíti. Erre a jelenségre a jelen korpuszban nem állt rendelkezésre adat.

5.2. Az opcionális eltolódások vizsgálatának eredményei

Az opcionális eltolódások jellegének és szövegstruktúrában elfoglalt helyének vizsgálata (3. és 4. kutatási kérdés) azért különösen érdekes, mert ezeket nem a nyelvi rendszerek eltérései váltják ki, hanem a fordító döntésén múlnak. A korpuszban kevés (összesen 10) ilyen eltolódás azonosítható (8. táblázat). Ennek oka feltehetően a vizsgált műfaj (az elemző típusú újságcikk) korábbiakban említett (2.3.1. rész) sajátosságaira vezethető vissza: mint a reissi (2000) tipológia szerint döntően leíró jellegű, tartalomközpontú szöveggel, a fordító olyan módszerekkel dolgozik, amelyek segítik megőrizni a célnyelven a forrásnyelvi szöveg tartalmát. Ezért feltételezhető, hogy tartózkodik attól, hogy a forrásszöveg formai jegyeitől túlzottan eltávolodjon.

8. táblázat
Opcionális eltolódások a korpuszban

Kód	Mondat száma	Magyar szöveg	Angol célnyelvi szöveg	Diskurzus-funkciót betöltő mondat	Esemény-struktúra-komponens
01	1.	∅	<i>that</i> (M) (... <i>that country</i> ...)	1. mondat (bevezető)	szereplők, helyszín
01	2.	∅	<i>This</i> (M) (<i>This region</i> ...)	2. mondat (bevezető)	helyszín
01	2.	∅	<i>There</i> (M) (... <i>live there</i> ...)	2. mondat (bevezető)	helyszín
01	2.	<i>kompakt tömbben</i> (∅REF) (... <i>él kompakt tömbben</i> ...)	<i>the densest</i> (H) (... <i>the densest population</i> ...)	2. mondat (bevezető)	szereplők
02	3.	<i>Ennek</i> (M) (<i>Ennek eredményeként</i> ...)	∅	–	cselekmény
04	6.	<i>Újabb</i> (H) (<i>Újabb fejleményként</i> ...)	<i>In a recent development</i> ,... (∅REF)	–	cselekmény
12	8.	<i>Az érdeklődés</i> ∅...	<i>Their</i> (Sz) (<i>Their interest</i> ...)	utolsó mondat (zárás)	kommentár
13	3.	<i>Ennek</i> (M) (<i>Ennek értelmében</i> ...)	<i>the</i> (M) (<i>In terms of the agreement</i> ...)	–	cselekmény
17	3.	∅	<i>second</i> (H) (... <i>came second</i> ...)	–	cselekmény
18	7.	<i>Ennek</i> (M) (<i>Ennek megfelelően</i> ...)	<i>Therefore</i> (∅REF)	utolsó mondat (zárás)	kommentár

Rövidítések: ∅REF = nem referencia, Sz = személyre utaló referencia, M = mutató referencia, H = hasonlító referencia

Az opcionális eltolódásokat alaposabban megvizsgálva a korpuszban az látszik, hogy

- (1) ezek tovább konkretizálják, pontosítják az utalást és a szöveget, így explicitálnak (pl. *This region*, *Their interest*, *In terms of the agreement*, *came second*);
- (2) az összesen 10 előfordulásból hat esetben jelentős diskurzusfunkciót betöltő mondatban fordulnak elő (a szöveg bevezetőjében – az 1. vagy a 2. mondatban – vagy a záró mondatában);
- (3) az eseménystruktúra komponensei közül leginkább (4 esetben) a cselekmény komponensben szerepeltek, de előfordultak a helyszín bemutatásánál (3 esetben), a kommentár megfogalmazásában (2 esetben), valamint a szereplők leírásában (1 esetben). A tulajdonítás, az utóesemény és a háttér komponenseiben opcionális eltolódás nem volt azonosítható. A korpuszban található opcionális eltolódásokat a 8. táblázat foglalja össze. A (8)-as példa illusztrálja a fent említett eseteket:

<p>(8) Magyar szöveg (kód: 01M) Cím: A romániai magyarok autonómiája</p> <p>1. mondat: Az 1,7 milliányi romániai magyart képviselő politikai szervezetből, a Romániai Magyar Demokrata Szövetségből (RMDSZ) kiszorult csoport 2003 őszén meghirdetett egy nemzeti kisebbségi autonómiaprogramot, mely magában foglalja a Székelyföld területi autonómiáját is.</p> <p>2. mondat: Az erdélyi Székelyföldön, vagyis Hargita, Kovászna és Maros megyében él <i>kompakt tömbben</i> a romániai magyarságnak szinte a fele, mintegy 800.000 magyar.</p>	<p>Angol fordítás (kód: 01A) Cím: Autonomy for Hungarians in Romania</p> <p>1. mondat: Squeezed out of the Democratic Alliance of Hungarians in Romania (DAHR), which represents the 1.7 million ethnic Hungarians in <i>that</i> country, a splinter group announced a programme for national minority autonomy in the autumn of 2003, which includes autonomy for the Hungarian Székely region of Transylvania.</p> <p>2. mondat: <i>This</i> region, comprising Hargita (Harghita), Kovászna (Covasna) and Maros (Mureş) counties in northern Romania, has <i>the densest</i> population of Hungarians in the country; indeed, nearly half of the Hungarians in Romania live <i>there</i>, or almost 800,000 people.</p>
--	---

A (8)-as példa a 01 kódszámú szöveg első két mondatában olyan eltolódásokat mutat (dőlt betűkkel), amelyeket nem a két nyelv rendszerbeli különbségei indukálnak. A hírszöveg eseménystruktúrájában e két mondatban a szereplők és a helyszín (vagyis a szöveg értelmezéséhez elengedhetetlen háttér-információk) bemutatása történik meg. Az angol fordítás első mondatába bekerült *that* mutatószó a címbe említett *Romania* szóra utal vissza. Ilyen utalás nem szerepel a forrásszöveg első mondatában. A második mondatban szereplő *This* és *there* mutatószók által végrehajtott utalások szintén olyan kötések, amelyek a forrásszövegben nincsenek jelen. A betoldásokon túl, a második mondat mutat példát olyan esetre is (az „él *kompakt tömbben*” – „has *the densest* population” átfogalmazással), amikor a forrásnyelv gondolatát a fordító más szavakkal/gondolattal fejezi ki, és így keletkezik eltolódás (a célnyelvi szövegben referencia szerepel ott, ahol a forrásszövegben nem). Ilyen, az eredetitől egészen eltérő megoldásra Jenei (2008: 33) is talált példát irodalmi szövegeket tartalmazó korpuszában angol–magyar fordítási irányban (pl. *I don't like him* vs. *A szeme sem áll jól*).

Azáltal, hogy az opcionális, explicitáló/kifejtő eltolódások az eseménystruktúra azon komponenseiben szerepelnek, amelyek a hírszöveg kulcselemeit fogalmazzák meg (helyszín, szereplők, cselekmény, kommentár, vagyis: hol, kivel, mi történt, és erről mi az újságíró véleménye), hozzájárulnak a hírtartalom pontosabb közvetítéséhez, ez pedig segítheti a szöveg feldolgozását. Tartalomközpontú szövegek és az „érvelő hírműfajok” (Gottlieb 2010: 199) fordításakor ez különösen fontos, ily módon feltételezhető, hogy az opcionális eltolódások olyan tartalomeltolódást is eredményeznek, amelyek a hírtartalom hű közvetítését szolgálják. Ennek bizonyításához azonban további – az olvasói megítélésre is kiterjedő – vizsgálatokra van szükség.

Az továbbá, hogy az opcionális eltolódások jelentős része a szöveg elején található (pl. ebben a szövegben a többi mondatban már nem is szerepelt opcionális eltolódás, csupán kötelező) összhangban áll Shlesinger (1995: 212) kutatási eredményeivel, aki az angolról héberre történő szinkrontolmányolásban azt találta, hogy a szöveg elején szignifikánsan több az eltolódás, mint a későbbi mondatokban. Bár ugyanez a vizsgált korpuszom összes eltolódástípusáról nem mondható el, az opcionális eltolódások esetében található rá példa.

6. Összegzés

Az eredmények alapján a következő állítások fogalmazhatók meg:

- (1) Bár a hírszövegek magyarról angolra fordításában azonosíthatók referenciális kohéziós eltolódások, a forrásszövegek és a fordítások közötti különbség a referenciaelemek gyakorisága tekintetében statisztikailag nem szignifikáns.
- (2) Eltolódások a referenciaelemek minőségében is keletkeznek, mégpedig oly módon, hogy a forrás- és a célnyelvben a referencia típusa vagy előfordulási helye megváltozik.
- (3) A vizsgált fordítási univerzálékkal kapcsolatban az adatok alapján arra lehet következtetni, hogy a hírszövegek fordításában
 - (a) a referenciális kohézió mértéke összességében nem növekszik; az eseménystruktúra kulcskomponenseiben azonban új (a forrásszövegben nem szereplő) vagy explicitebb (a forrásnyelvi megfelelőnél több információt hordozó) referenciaelemek szerepeltetése révén megnövekszik a célnyelvi szöveg explicitése – az explicitációs hipotézis tehát bizonyos eseménystruktúra-komponensekben érvényesül;
 - (b) névmási behelyettesítés nem áll olyan helyen, ahol a forrásszöveg megismétli a referált elemet vagy annak szinonimáját használja – vagyis az ismétléskerülési hipotézis a referenciahasználatra vonatkoztatva a korpuszban nem érvényesül.
- (4) Azonosíthatók opcionális referenciális kohéziós eltolódások
 - (a) speciális diskurzusfunkcióval rendelkező szövegmondatok fordításában; valamint
 - (b) az eseménystruktúra – a hírtartalom kifejtése szempontjából – kulcsfontosságú komponenseiben.
- (5) Az opcionális eltolódások okoznak a célnyelvi szöveg információ- vagy hírtartalmában olyan módosulásokat, amelyek – e tartalomközpontú szövegek esetében – a hírtartalom hű (kifejtettebb, tehát explicitebb) közvetítését szolgálják.
- (6) A fentiek tovább erősítik annak a már korábban is megfogalmazott állításnak a hitelességét (Heltai–Juhász 2002, Klaudy 2003, Toury 1980), hogy bár a fordítás során a referencia célnyelvi átültetése grammatikai átváltási művelet, és mint ilyen többnyire kötelező és automatikus, vizsgálata mégis indokolt. A nyelvek rendszerbeli és nyelvhasználati különbségeiből, valamint a fordítás jellegéből fakadóan a fordító döntését számos (pl. szövegalkotási – szövegszerkezeti, retorikai –, pragmatikai, szociolingvisztikai) tényező befolyásolja a megfelelő célnyelvi változat kiválasztásakor.

Ez a vizsgálat a fordító döntését szövegalkotási szempontból (tudatosan vagy intuitív módon) befolyásoló jelenségek leírására vállalkozott. Az eredmények a szöveg- és a fordítástudományon belül elsősorban a kohézió kutatás, a műfajkutatás és a diskurzusorientált fordításkutatás ismeretanyagához járulnak hozzá. A referenciaelemzés rávilágított, hogy a fordítás során keletkező kohéziós eltolódásjelenségek megértéséhez nem elegendő csupán azok mennyiségi vizsgálata, hanem szükség van az eltolódások minőségének és a szövegstruktúrában, a retorikai szerkezetben elfoglalt helyének is az elemzésére. A műfajkutatás elméleti alapú modelljei – ez esetben Bell (1991) eseménystruktúra-modellje – lehetőséget teremtenek a forrás- és a célnyelvi retorikai szerkezet kontrasztív leírására és ezáltal a szövegjelentés, az információtartalom és nyelvi megformálás összefüggéseinek az azonosítására. A műfaji/retorikai szerkezet (pl. eseménystruktúra) és a szövegszerkezet (pl. kohézió) együttes vizsgálata lehetővé teszi, hogy a célnyelvi megformálás sajátosságait a kommunikatív cél és funkció, a retorikai cselekedet, valamint a kontextus függvényében láthassuk. Ez a megközelítés új lehetőségeket teremt a diskurzusorientált fordításkutatás számára: olyan eredmények birtokába juttat, amelyek nemcsak a fordítás és a fordítási folyamat alaposabb megértéséhez segítenek hozzá, hanem – a műfaji tulajdonságok és a szövegalkotási sajátosságok kapcsolódási pontjainak feltárása és tudatosítása révén – felhasználhatók a gyakorlatban és a fordítóképzésben is.

SZAKIRODALOM

- Baker, Mona 1992. *In other words*. Routledge, London.
- Baker, Mona 1993. Corpus linguistics and translation studies. Implications and applications. In: Mona Baker – Gill FrancisElena – Rognini-Bonelli (eds.): *Text and technology*. John Benjamins, Philadelphia, Amsterdam, 233–43.
- Bell, Allan 1991. *The language of news media*. Blackwell, Oxford, UK.
- Bell, Allan 1998. The discourse structure of news stories. In: Allan Bell – Peter Garrett (eds.): *Approaches to media discourse*. Blackwell, Oxford, UK, 64–104.
- Bakker, Matthijs – Koster, Cees – van Leuven-Zwart, Kitty 1998. Shifts of translation. In: Mona Baker (ed.): *Routledge encyclopedia of translation studies*. Routledge, London–New York, 226–31.
- Beaugrande Robert de – Wolfgang, Dressler U. 1981. *Introduction to text linguistics*. Longman, London.
- Bielsa, Esperança 2007. Translation in global news agencies. *Target* 19: 135–55.
- Blum-Kulka, Shoshana 1986. Shifts of cohesion and coherence in translation. In: Juliane House – Shoshana Blum-Kulka (eds.): *Interlingual and intercultural communication: Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies*. Gunter Narr, Tübingen, 17–35.
- Callow, Kathleen 1974. *Discourse considerations in translating the word of God*. Zondervan, Michigan.
- Enkvist, Nils Erik 1990. Seven problems in the study of coherence and interpretability. In: Ulla Connor – Ann M. Johns (eds.): *Coherence in writing: Research and pedagogical perspectives*. TESOL, Washington DC, 9–28.
- É. Kiss Katalin 1993. Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális Magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 79–179.
- Gottlieb, Henrik 2010. Multilingual translation vs. English-fits-all in South African media. *Across Languages and Cultures* 11: 189–216.
- Harsányi Ildikó 2008. Metaforarendszerek fordítása – sajtószövegek elemzése kognitív megközelítésből. *Fordítástudomány* 10: 42–60.
- Harsányi Ildikó 2010. A metafora mint az alternatív konceptualizáció eszköze a fordításban. *Fordítástudomány* 12: 5–23.
- Halliday, Michael A. K. – Hasan, Ruqiyi 1976. *Cohesion in English*. Longman, London.
- Halliday, Michael A. K. 1985. *Introduction to functional grammar*. Edward Arnold, London.
- Halliday, Michael A. K. – Matthiessen, Christian M.I.M. 2004. *An introduction to functional grammar*. Arnold, London.
- Heltai Pál – Juhász Gabriella 2002. A névmások fordításának kérdései angol–magyar és magyar–angol fordításokban. *Fordítástudomány* 4: 46–62.
- Heltai Pál 2003. Az explicitáció egyes kérdései angol–magyar szakfordításban. In: Feketéné Sylve Magdolna (szerk.): *Porta Lingua: Szaknyelvtanunk az EU kapujában*. Debrecen, DE ATC, 173–98.
- Heltai Pál 2005. Explicitation, redundancy, ellipsis and translation. In: Károly Krisztina – Főris Ágota (szerk.): *New trends in translation studies*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 45–74.
- Hoey, Michael 1991. *Patterns of lexis in text*. Oxford University Press, Oxford.
- Holland, Robert 2006. Language(s) in the global news: Translation, audience design and discourse (mis)interpretation. *Target* 18: 229–59.
- Jenei Gabriella 2008. *The contribution of reference and co-reference to cohesion*. VDM Verlag, Saarbrücken.
- Károly Krisztina 2007. *Szövegatan és fordítás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Károly Krisztina 2010. Shifts in repetition vs. shifts in text meaning: A study of the textual role of lexical repetition in non-literary translation. *Target* 22: 40–70.
- Károly Krisztina – Árvay Anett – Edwards Melinda – Fekete Hajnal – Kolláth Katalin – Tankó Gyula 2000. A szövegkohézió mérése vizsgafordítások értékelésében. *Fordítástudomány* 2: 36–62.
- Keszler Borbála 1995. A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái. *Magyar Nyelvőr* 119: 293–308.
- Klaudy Kinga 1987. Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi Értekezések* 123. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Klaudy Kinga 2003. *Languages in translation. Lectures on the theory, teaching and practice of translation*. Scholastica, Budapest.
- Klaudy Kinga 2006. Szövegszintű műveletek a fordításban. In: Galgóczy László – Vass László (szerk.): *A mondat kaland. Heven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára*. JGYTF Kiadó, Szeged, 204–11.
- Kocsány Piroska 1995. Műhelytanulmány az ő névmásról. *Magyar Nyelvőr* 119: 285–93.
- Lautamatti, Liisa 1987. Observations on the development of the topic in simplified discourse. In: Ulla Connor – Robert B. Kaplan (eds.): *Writing across languages: Analysis of L2 text*. Addison-Wesley, Reading, MA, 87–114.
- Laviosa-Braithwaite, Sara 1998. Universals of translation. In: Mona Baker (ed.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Routledge, London–New York, 288–94.
- Lee, Chang-soo 2006. Differences in news translation between broadcasting and newspapers: A case study of Korean-English translation. *Meta* 51: 317–27.

- Limon, David 2004. Translating news genres between Slovene and English: An analytical framework. *Across Languages and Cultures* 5: 43–65.
- Makkos Anikó 2010. Szöveggrammatikai eszközök fordítása és alkalmazása nyelvvizsgálók fordításaiban. *Fordítástudomány* 12: 96–121.
- Mason, Ian–Șerban, Adriana 2003. Deixis as an interactive feature in literary translation from Romanian into English. *Target* 15: 269–94.
- Nord, Christiane 1995. Text-functions in translation: Titles and headings as a case in point. *Target* 7: 261–84.
- Nyomárkay István 1999. A bécsi grammatikák és a közép-európai nyelvtanok. *Magyar Nyelvőr* 123: 59–78.
- Paksy Eszter 2008. Metaszöveg és ethosz a fordításban. *Fordítástudomány* 10: 47–60.
- Paksy Eszter 2005. Szerző és olvasó viszonya a fordított szövegben. *Fordítástudomány* 7: 60–9.
- Pásztor Kicsi Mária 2007. Vajdasági magyar médiaszövegek mondatszerkesztésének összehasonlító kvantitatív elemzése. *Hungarológiai Közlemények* 2: 71–85.
- Papegaaïj, Bart–Schubert, Klaus 1988. *Text coherence in translation*. Foris Publications, Dordrecht–Holland/ Providence RI, USA.
- Petőfi S. János–Vass László 1992. A szövegösszefüggőség nyelvi hordozói Halliday és Hasan szerint. In: Petőfi S. János–Békési Imre–Vass László (szerk.): *Szemiotikai Szövegtan, 5, Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok*. JGYTF Kiadó, Szeged, 260–70.
- Pléh Csaba–Radics Katalin 1976. „Hiányos mondat”, pronominalizáció és a szöveg. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XI: 261–77.
- Reiss, Katharina 2000. *Translation criticism – The potentials and limitations*. St. Jerome, Manchester.
- Sanford, Anthony J.–Garrod, Simon C. 1981. *Understanding written language: Explorations of comprehension beyond the sentence*. John Wiley and Sons, Chichester, England.
- Schneider, Melanie–Connor, Ulla 1990. Analyzing topical structure in ESL essay: Not all topics are equal. *Studies in Second Language Acquisition* 12: 411–27.
- Shlesinger, Miriam 1995. Shifts in cohesion in simultaneous interpreting. *The Translator* 1: 193–214.
- Sidiropoulou, Maria 1995a. Headlining in translation: English vs. Greek press. *Target* 7: 285–304.
- Sidiropoulou, Maria 1995b. Causal shifts in news reporting: English vs. Greek press. *Perspectives: Studies in Translatology* 3: 83–92.
- Sidiropoulou, Maria 1998. Quantities in translation: English vs. Greek press. *Target* 10: 319–33.
- Szathmári István (főszerk.) 2008. *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Szikszainé Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2000. Vázlat az ő – az anaforikus megoszlásról. *Magyar Nyelv* XCVI: 282–96.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Toury, Gideon 1980. *In search of a theory of translation*. The Porter Institute for Poetics and Semiotics, Tel Aviv University, Tel Aviv.
- Toury, Gideon 1986. Monitoring discourse transfer: a test-case for a developmental model of translation. In: Juliana House–Shoshana Blum-Kulka (eds.): *Interlingual and intercultural communication. Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies*. Gunter Narr Verlag, Tübingen, 79–95.
- Valdeón, Roberto A. 2005. The „translated” Spanish service of the BBC. *Across Languages and Cultures* 6: 195–220.
- Valdeón, Roberto A. 2009. Euronews in translation: Constructing a European perspective of/for the world. *Forum* 7: 123–53.
- Vinay, Jean Paul–Darbelnet, Jean 1995. *Comparative stylistics of French and English. A methodology for translation*. John Benjamins, Amsterdam. Fordította: J. C. Sager és M. J. Hamel.

Károly Krisztina

egyetemi docens
ELTE BTK Angol–Amerikai Intézet

SUMMARY

Károly, Krisztina

**Referential cohesion and translation universals:
shifts of reference in Hungarian–English news translations**

It is an important issue in media translation how faithful the translation should be to the source language text. Within the general area of news translation, a number of researchers have studied the strategies involved in translating news items, yet we know little about how they relate to the specific text production norms accompanying the process of translation. This paper investigates target language correspondents of reference, a crucial factor of text interpretation, with respect to the language pair Hungarian and English. We intend to explore the role of systemic differences between languages vs. individual features of the kind of translation (news translation) and of the genre investigated (news text) in the referential shifts. The results show that, although shifts of referential cohesion can be identified in translations of news items, the differences between source texts and their the translations are statistically not significant. Rather, there are shifts in the quality of referential items, in a way that in the target language text either the type or the place of reference is changed. With respect to translation universals, the data suggest that, in the translations of news texts, the explicitation hypothesis can be justified in individual components of the event structure, but the repetition avoidance hypothesis does not apply. It is worth noting that optional referential shifts can be identified in the translation of sentences having a special discourse function and of key components of the event structure, serving a more explicit transmission of the news content. All this supports the claim that, although the rendering of reference in the target language is a grammatical operation, and as such it is mostly compulsory and automatic, its study is justified since it depends on characteristics of the linguistic system and the actual genre.

Keywords: news translation, news texts, event structure, cohesion, reference, shifts